

Franciška Premzel

UREJANJE STIKOV MED NASILNIM OČETOM IN OTROKOM IZ PERSPEKTIVE ŽRTVE

Šesto leto pri delu srečujem ženske in njihove otroke, ki so se zaradi nasilja partnerjev in očetov umaknili oz. pobegnili od doma na varno. V Varni hiši Maribor se je v teh letih zvrstilo več kot 200 otrok, ki so se morali znajti v situaciji varne hiše in jo za nekaj časa sprejeti za svoj dom. Varno hišo so sprejemali različno, malo pa je bilo takih, ki se niso mogli sprijazniti z dejstvom, da je to njihov začasen dom.

Že od vsega začetka sem se veliko ukvarjala z njihovim razmišljanjem in počutjem. Posebej so se mi vtisnila in me miselno zaposlovala ravnanja otrok, ki so se čutili odgovorne za nastalo situacijo in so prevzemali odgovornost za razvoj dogodkov. Občutki krivde, nemoči, sramu in strahu so jih zaznamovali in pustili sledi na njihovem počutju, ravnanju in razmišljanju. Pogrešali so dom, igrače, predmete, ki so jih pustili doma, prijatelje, ki jim niso mogli sporočiti, kam so šli. Z žalostjo in bojaznijo, da tega nikoli več ne bodo videli, so pripovedovali in se spominjali. Zlasti hudo jim je bilo, če je doma ostal kuža, muca ali drug hišni ljubljencek, ki jih pogreša in ki so ga pogrešali tudi sami. Močnejši kot vse to pa je bil strah pred očetom, o katerem so spregovorili šele čez nekaj časa. Trditve, da otroci niso bili vpleteni, da ne vedo, kaj se je doma dogajalo, so se velikokrat izkazale za neresnične. Po prilagoditvi so otroci skoz igro, risbo in pogovor pripovedovali o stvareh, za katere so bile mame prepričane, da jih ne poznajo. V pogovorih so povedali, da se niso še z nikomer pogovarjali o tem, da si niso upali tega, kar se je dogajalo doma, nikomur povedati, da tudi niso vedeli, da jim lahko kdo pomaga. Predvsem so želeli zaščititi mamo in so se bali, da se ji ne bo kaj zgodilo. V strahu pred očetom so bili prepričani, da ga nihče ne more ustaviti, da je vsemogočen in da mu ne morejo nikamor ulti. Ko so po določenem času skoz pogovore in samo bivanje spoznali in se

prepričali, da so varni pred očetom, so pričeli izražati svoje občutke in izkušnje na najrazličnejše načine.

Zelo pomemben je zanje občutek, da pogovori z njimi v varni hiši tečejo enako kot z mamami. To je eden od pomembnih momentov za krepitev zaupanja, ki ga je pri naših otrocih zelo malo in je predvsem pomešan s strahom pred grožnjami, ki so jih slišali od očeta.

POSLEDICE NASILJA PRI OTROCIH

Čas, v katerem so si upali spregovoriti o tem, kaj so doživljali doma, je bil pri otrocih različno dolg. Nekateri so šele po dalj časa trajajočem bivanju pričeli prepoznovati razliko v načinu življenja in pogovarjanja. Nemalokrat je bilo opaziti pri fantih nadaljevanje domačega vzorca življenja, ki so ga povzeli po nasilnem očetu, in so poskušali na enak način z grožnjami, nasiljem obvladovati mamo, sestre in brate oz. ostale mlajše otroke v varni hiši. Nasilje, s katerim so se srečali v družini, ima zanje neredko trajne posledice (Mikuš Kos 1997). O tem, da lahko posledice zlorabe otroka zaznamujejo na viden ali neviden način za vse življenje, so ugotavljali strokovnjaki že pred leti. Posledice so lahko tudi zelo tragične, in vendar se kdaj pa kdaj zdi, da so ob konkretnem delu ta dejstva in vednosti premalo upoštevani. O posledicah vpliva nasilja na otroke so pripovedovale uporabnice, ki so imele že odrasle sinove in so se morale umikati tudi pred njimi. Do tega spoznanja so prihajale po umiku, v pogovorih, prej pa so bile pripravljene dolga leta prenašati nasilje partnerjev, in to so počele tudi zato, da ne vzamejo otrokom očeta. Med njimi ni srečati žensk, ki bi želele preprečiti otrokom stike, temveč so prehitro in proti otrokovi volji želele vzpostaviti stike otroka z očetom, da

jim ne bi kdo očital in da ne bi prikrajšale otroka za očetovo ljubezen. Mit o družini, o tem, da mora imeti otrok oba starša, je zelo močno navzoč v razmišljanju uporabnic z izkušnjo nasilja. Odhod od doma in zaščito sebe in otroka pred nasiljem velikokrat doživijo kot nekaj prepovedanega, kaznivega, čeprav po drugi strani ne vidijo več nobene možnosti za drugačno ravnanje.

Kot drugi razlog, zaradi katerega so prehitro pripravljene pristati na stike, je želja po miru pred bivšim nasilnim partnerjem, ker seveda pričakujejo, da bodo imele pred njim mir, če ga bodo upoštevale.

Zaradi strahu, ki jim ga je vcepil, nasilnež na ta način še vedno vpliva nanje in na njihovo ravnanje. Čeprav ne živijo več skupaj, je njegova beseda upoštevana in izhaja tudi iz pravice, ki mu jo daje zakonodaja. Tu prihaja do nekakšnega paradoksa, in sicer se zastavlja vprašanje, čigava pravica je več vredna. Pomembno je, kako bo ravnala socialna delavka. Karel Zupančič (1995) pojasnjuje, da je treba pri ureditvi osebnih stikov med otrokom in starši posebej poudariti, da jih legitimira samo otrokova korist. Naše pravo šteje osebne stike po eni strani za pravico staršev (čl. 78/3, 106, 169 ZZZDR), po drugi strani pa gre tudi za pravico otroka (čl. 9/3 Konvencije o otrokovih pravicah v zvezi s 8. čl. ustave), ki jo otroci zaradi svojega položaja težje zahtevajo in so slabše slišani.

UREJANJE STIKOV, ČE JE PRISOTNO NASILJE

Pri vzpostavljanju stikov so bili otroci tisti, ki so protestirali in si stikov še niso želeli. Bilo jih je strah, tlačila jih je nočna mora, pričeli so močiti posteljo, postali so vedenjsko moteči, nekateri so tudi besedno izrazili svoj strah pred obiskom pri očetu in nezaupanje, da se bodo lahko vrnili nazaj k mami. Otrokom, ki so svojo stisko izražali na ta način, stiki gotovo še niso bili v korist. Zupančič poudarja, da je mogoče roditelju, ki vztraja pri stikih, pri katerih čuti otrok globok, utemeljen odpor, odvzeti pravico do stikov.

Odnos med očetom in otrokom je narušen v taki meri, da ne obstaja nobeno zaupanje več in ga je treba znova zgraditi.

V takih situacijah je treba z otrokom predelati strahove in mu omogočiti, da govori o njih. Seznaniti ga je treba z njegovimi pravicami do stikov

z očetom, vključno s to, da morajo odrasli upoštevati njegovo odločitev, če na stike še ni pripravljen, če za to potrebuje še nekaj časa.

Pred ne tako dolgo časa se je nasilnemu možu posrečilo prepričati kolegico na centru, da je njegova žena neprištevna, nevarna do otrok, in je center na njegovo zahtevo pričel postopek, da bi ji odvezel otroke in opravilno sposobnost. V prepričevanju je bil uspešnejši in prepričljivejši od nas, zato je gospa poklicala na pomoč direktorja podjetja, kjer je v rednem delovnem razmerju, da je posredoval zanjo. Za našo uporabnico je to pomenilo dodatno stisko in nezaupanje do službe, kjer naj bi dobila pomoč. Zaradi podajanja lažnih izjav partner ni odgovarjal.

Želim poudariti zlasti sposobnost manipuliranja in zavajajočega prikazovanja svoje resnice, s katero prepriča sogovornika, žrtvi pa na ta način naloži še dodatne občutke krivde.

Policija je zasegla orožje, vendar je prepričal policiste, da s pištolo ni imel namena ubiti nje. Tako je pristojna policijska postaja svetovala gospe, naj se vrne domov in jih pokliče, če bi bilo kaj narobe. Ona tega ni verjela. Mož ji je velikokrat grozil, da jo bo ubil ali spravil v norišnico. S smrtjo ni grozil samo njej, temveč tudi otrokoma. Gospa je bila prepričana, da je to sposoben napraviti in da se bo to tudi zgodilo.

Otroka se očeta zelo bojita, ponoči ju je morala mama v varni hiši spremljati na stranišče, ker se je neke noči starejši otrok zelo prestrašil sence drevesa, ki se je pojavila na steklu vrat zaradi vetra. S krikom: »Ata je pred vrati!« in histeričnim jokom je prebudil vse stanovalce varne hiše. Na centru za socialno delo je oče sprožil postopek za urejanje stikov. Prepričati jih je želel, da je skrben oče. Čeprav sta otroka povedala, da sta ga zelo redko videvala, da je prihajal samo zvečer, in teh večerov sta se bala, ker nista vedela, kaj se bo zgodilo. Stikov si ne želita. Mati je preko odvetnika podala predlog za začasno odredbo in dodelitev otrok njej.

S tem, da otroci zavrnejo stike z njim, se nasilnež ne sprijazni zlahka. Na vse možne institucije izvaja pritisk, da doseže svoj cilj. V primerjavi z nasilnežem so želje in zahteve žrtve, v tem primeru matere in otrok, izražene neodločno zaradi strahu. In tako obstaja večja nevarnost, da se jih ne sliši.

UPOŠTEVANJE OTROKA

Otroka je treba vključiti v postopek in upoštevati njegove želje in potrebe, s katerimi mora biti seznanjen in poučen.

Otrokov zagovornik bi bil v teh postopkih zelo zaželen, ker ima otrok sam v primerjavi z ostalimi odraslimi premalo moči, da bi si upal postaviti se zase in postal enakovreden sogovornik. Odrasli težko sprejmejo kot zares verodostojno otrokovo odločitev, sploh še, ker nasilnež ustvarja prepričanje, da je zadaj kdo od odraslih, ki poskuša nagajati, braniti, onemogočati. Odgovornost za to je največkrat naložena materi. Kot socialno-delavski problem se kaže to, da otrok v postopku sploh ni vprašan, ali si želi stike, temveč je to največkrat prepuščeno staršem, ki se o tem pogovarjata brez njega. Nekako velja za samoumevno in v večini »normalnih« razvez tudi je. Če je bilo v družini nasilje, pa to ni vedno tako. Otrokom, ki razumejo situacijo, mora biti dana možnost, da sami povedo, koliko in kdaj želijo biti s katerim od staršev. Predvsem jim je pomembno prisluhni in pustiti dovolj možnosti, da izrazijo svoje želje. Če otrok zavrača stike z očetom, ima najverjetneje za to dovolj tehten razlog, kot sta strah in nezaupanje, ki ju mora najprej predelati, šele nato se bo lahko odločil. Vse skupaj pa seveda ni odvisno samo od njegove odločitve, temveč mora od očeta dobiti dovoljenje, da se lahko odloči za stike, ko jih bo sam želel. Tukaj je osnovno jedro spora in nesporazuma, ker nasilni oče ne sprejme otrokove odločitve in informacije, da si stikov ne želi iz strahu, ki ga je ob njem doživel v preteklosti, da potrebuje čas in da bo do stikov prišlo najhitreje, če bo prenehal pritiskati in bo dovolil otroku, da se sam odloči. To je za nasilneža nekaj nemogočega, saj so ga dotlej v družini vsi poslušali, ubogali in počeli to, kar je želel in zahteval. Da je ravnal narobe, da se ga otrok boji, tega ne sprejme. Na enak način, kot je počel to v preteklosti z družino, počne sedaj s strokovnjaki, ki so vpleteni v reševanje primera, in seveda je glavni krivec za neuspeh stikov otrokova mama, ki nagaja, skratka, ki preprečuje stike. Strokovnjakom je velikokrat težko zdržati vse te pritiske in bi jim bilo ljubše, da se stvari uredijo, saj bodo imeli potem mir pred nadležnim uporabnikom. Kaj je na ta način povzročeno otroku in kaj je z njegovim zaupanjem, pa nam potem povedo kot odrasli ljudje, ponovno naši uporabniki.

Sredi poletja smo v varno hišo prejeli pismo

Earla G. Richardsona iz Kanade, v katerem opisuje svoje otroštvo, nasilje očeta, nemoč matere, srečevanje z različnimi službami, od katerih je pričakoval pomoč, policije, sodišča, socialne službe, vendar je niti on niti njegovi mlajši bratje niso dobili. Nihče ni ukrepal tako, da bi pomagal otrokom, predvsem pa nihče ni ne njega kot najstarejšega in tudi ne mlajših bratov vprašal, kaj si želijo, kaj potrebujejo in ali imajo dovolj hrane. To je najbolj zameril strokovnjakom, ki so prihajali v hišo. Doživel jih je kot brezbrizne, čakal je na uresničitev obljube g. Jacksona, da bodo otroke odvzeli, vendar se to ni zgodilo, ta gospod se sploh ni več vrnil.

Vse to se je dogajalo pred odprtjem zatočišč in varnih hiš, kamor so se lahko zatekle ženske z otroci. Pismo je poslal z namenom, da morda s svojo zgodbo pripomore k odprtju še kakšnega zatočišča.

V njem seveda govori tudi o tem, da še vedno čuti posledice otroštva in da njegovo življenje ne bo nikoli popolnoma normalno, brez vplivov iz otroštva. Še vedno ima težave s spanjem, čeprav že dlje časa obiskuje psihoterapevta.

Pismo g. Richardsona kaže, da problem upoštevjanja otroške perspektive ni samo slovenski, temveč se z njim na enak način srečujejo tudi drugje v svetu.

Vemo, da lahko zloraba za nekatere pomeni tudi začetek bolezni in fizičnih in psihičnih simptomov, kot so migrene, astma, ekcemi, epilepsija, bolečine v križu, problemi z grlom, želodčne bolečine, bolezni ustne votline, ginekološki problemi, motnje v hranjenju in odvisnosti od različnih substanc, skratka, vse, kar Valeri Sinason (1992) imenuje telesni spomini.

Miljević-Ridički pravi, da fizično zlorabljeni otroci pogosto porabijo leta, da okrevaajo od emocionalnih travm, te pa so značilne tudi za otroke, ki niso bili neposredno fizično maltretirani, temveč so bili le priča zlorabe v družini. Tako se pri otrocih zlorabljenih mater pokažejo problemi v obnašanju, ti otroci pa imajo tudi zmanjšano zmogljivost prilagoditve in uveljavljanja v družbi.

Zato bi se rada še enkrat vrnila k večkrat slišani izjavi različnih strokovnjakov in tudi uporabnic, da ima oče otroka rad, da do njega ni bil nasilen, grob in da so bili spori in nesporazumi samo med njim in partnerko. Da otroci ne bi vedeli, kaj se je doma dogajalo med partnerjema, ni realno pričakovati, čeprav mame to velikokrat verjamejo. A otroci poznajo dogajanje do potankosti. O njem

si upajo spregovoriti šele, ko se počutijo varne, upoštevane. To mame pogosto šokira, ne morejo verjeti, da dogajanje ni ostalo skrito pred otrokom.

ČAS KOT OTROKOV ZAVEZNIK

Mama 10-letne deklice mi je kmalu po prihodu v hišo pripovedovala, da ne ve, kako naj hčerki pojasni, zakaj sta tukaj in zakaj sta šli od doma. Ponudila sem ji pomoč, pogovor je stekel v troje in deklica je povedala mami, da je vesela, da so odšli in da je že sama večkrat razmišljala, kaj lahko napravi sama. Mami je v istem razgovoru povedala še, da ne gre več z njo domov, tudi če bi se mama tako odločila.

Čez čas je deklica skoz branje in barvanje slikanice o življenju v varni hiši v primerjavi z življenjem doma pričela pripovedovati, kaj se je dogajalo doma ob večerih, ko ni mogla spati, ker je čakala in se bala, kaj se bo zgodilo, ko se vrne oče. Mislila je, da bo zavarovala mamo, če se bo delala, da spi, in je ni obremenjevala še sama z raznimi vprašanji, ker je videla, da ima že brez tega dovolj skrbi. Slišala je vse prepire, vse grožnje in vse pokanje, ki so prihajali iz kuhinje.

Zjutraj, ko se je vse skupaj pomirilo, so se vsi delali, kot da je bilo vse povsem normalno. Stiska, ki jo je ob vsem tem doživljala je ostajala njej sami. Z nikomer ni upala spregovoriti o tem, kaj se dogaja doma. Bilo jo je najprej strah za mamo, ni vedela, kako ji lahko pomaga; s tem, da ji pove, da vse ve, je ni želela obremenjevati še ona, in po drugi strani se je bala, da oče izve za to. Pred prijateljicami in okolico jo je bilo sram in tako je ostala sama z veliko skrivnostjo, ki jo je varovala in nenehno nosila s sabo. Ob prisotnosti obeh staršev, tudi ko je bilo navidez vse dobro in mirno, je bila v nenehni napetosti, kdaj bo spet nov napad. Velikokrat je poskušala pritegniti nase vso pozornost, kdaj je tudi namenoma kaj razbila, da bi preusmerila pozornost in napetost drugam in podaljšala razumevanje med staršema. Očeta je ubogala in bila do njega ustrezljiva v vseh zahtevah. Izkazovala mu je navidezno pozornost in naklonjenost, se pri njem pestovala, ko je to želel, zraven pa je zelo trpela, česar ni nihče opazil. Mama je to njeno »ljubezen« do očeta razumela popolnoma narobe in je zavlačevala z odhodom ravno zaradi hčerke, ker se ji je bala vzeti očeta.

Deklica je povedala še, da je bila na mamo včasih jezna, včasih pa se ji je smilila. Na očeta je

bila vedno bolj jezna, vendar si mu tega ni upala povedati ali pokazati. Vsa ta čustva so se nakopičila v njej in z nikomer jih ni upala podeliti.

V času bivanja v hiši je oče zahteval stike. Ko sem z deklico sem govorila o tem, so pričele iz nje bruhati za otroka neprimerne besede in grožnje, s katerimi ji je grozil oče. Med solzami je pripovedovala, da ji je grozil, da jo bo pustil samo na podstrešju, da jo bodo oglodale miši in podgane; ko jo je kaznoval, jo je namreč za kazen zaklenil na podstrešje, od koder jo je pogosto reševala mama. Velikokrat jo je zeblo. V stanovanju ni bila preveč oblečena, potem pa je morala v istih oblačilih na podstrešje. Pozneje si je tja skrila stara oblačila, da se je zavila vanje, ko se je kazen ponovila. Posebej močno se ji je vtisnila v spomin kazen, ko je morala sredi zime za kazen na sneg. Skrila se je v star avto, ki je bil namenjen za otroško igro, in tam čakala, da se mama vrne z dela. Ne, ne želi ga videti in se z njim srečati, preveč se ga boji. Lahko pa se zgodi, da bodo pritiski nasilnega očeta tako močni, da ga bodo odrasli upoštevali. Mama se je s stiki strinjala kmalu po prvi izraženi zahtevi po stikih. Nasilni oče pa bo vseeno iskal krivdo in razloge za neurejene stike pri materi.

To je tudi eden od primerov, ko ureditev stikov ni edina želja nasilneža, temveč posredna možnost, da na ta način pride do partnerke in jo morda prepriča v vrnitev domov.

Preživljanje nasilja oz. prisotnost nasilja v družini in urejanje stikov med nasilnim očetom in otrokom mora nujno pomeniti:

- upoštevanje otroka in
- upoštevanje njegovih želja.

Predvsem pa mora imeti otrok dovolj časa, da lahko sam izrazi svoje želje in potrebe.

OČETOVSKA ZDRUŽENJA

Razna združenja očetov, ki se zavzemajo za stike z otroki, tako pri nas kot v svetu postajajo vedno glasnejša in odločneje postavljajo zahteve. Zelo so prepričani v svoj prav in predvsem v to, da za odhod partnerke od doma ni bilo razloga. Njihova moč postaja vedno večja in pri srečevanju s sedanjjo prakso, vsaj kar zadeva področje nasilja, je prav mogoče, da bodo bolj upoštevani, bolj slišani v primerjavi z njihovimi otroki, ki funkcionirajo kot žrtve, in kolikor poznamo funkcioniranje žrtve, se brez veliko podpore ne zmorejo postaviti

zase. Pričakujejo jo od vseh nas. To lahko naprej pomeni tudi to, da bivše partnerke in njihovi otroci ne bodo imeli nikoli priložnosti zaživeti avtonomno brez kontrole očeta oz. bivšega partnerja, če se sam ne bo tako odločil.

Iz opravljenih raziskav, navedenih v *Biltenu za pravice žensk*, se je v primeru nasilja kot neuspešna metoda za urejanje stikov pokazala tudi mediacija. Vse bolj prisotna in organizirana očetovska gibanja v Angliji prav tako pripisujejo krivdo in odgovornost za neurejene stike materam otrok, ki bi naj prepričale otroka, da so bili njihovi očetje nasilni, kar prav tako kaže na podcenjujoč odnos do otrokovih zaznav čustev in razmišljanj. Nacionalna študija, ki so jo opravili v Angliji pri

12.000 naključno izbranih mladoletnikov, je pokazala, da je petina vseh vprašanih na vprašanje: »Ali je bil kdo od odraslih, ki so se ga kot otroci zares bali?« odgovorila, da je bil to oče ali očim, medtem ko se je bala mame ali mačeha desetina vprašanih.

Kot uspešne so se zadnja leta tudi pri nas pokazale metode pomoči, ki upoštevajo perspektivo žrtve in njene možnosti za spremenjen način funkcioniranja. Če jim prisluhnemo, verjamemo, povedanega ne minimaliziramo, zanikamo ali racionaliziramo, lahko olajšamo njihovo pot okrevanja in povrnitev zaupanja. Na drugi strani pa je treba obsoditi povzročitelja nasilja in vzpostaviti praktične možnosti zaščite pred nasilnežem.

LITERATURA

- BASS, E., DAVIS, L. (1998), *Pogum za okrevanje*. Ljubljana: Liberalna akademija in Visoka šola za socialno delo.
- BOSEL, M. (1989), *Nach dem Frauenhaus*. Frankfurt/Main: Campus Verlag.
- Making Contact Work: A report to the Lord Chancellor on the facilitation of arrangements for contact between children and their non-resident parents and the enforcement of court orders for contact. [<http://www.lcd.gov.uk/family/abfla/mcwrep.pdf>]
- Konvencija o otrokovih pravicah (1995). V: *Človekove pravice: Zbirka mednarodnih dokumentov*. I. del. Ljubljana: Društvo za Združene narode za Republiko Slovenijo.
- SAMBOLIČ, D. (2002), Posledice zlorabe otrok. *Strokovno-pravni informator Firis*, 10, 6: 36–47.
- (2002), Pomen primarnega okolja za razvoj nasilnosti pri otroku (prenos nasilja). *Strokovno-pravni informator Firis*, 10, 5: 22-36.
- Ustava Republike Slovenije* (1991), Ur. l. SRS, 33: 1373.
- ZAVIRŠEK, D. (1997), Diskurzi o nasilju in pomoči. *Socialno delo*, 36, 5–6: 329–345.
- ZUPANČIČ, K. (1995), Nekateri problemi izvrševanja osebnih stikov med otrokom in starši. *Pravna praksa*, 1, 2–4.